

مادینه حاکم حارین
مادینه حاکم حارین
۱۱۸۱

GEÇMİŞE BAKIŞTAN OSMANLI ÇEŞMELERİ

A RETROSPECTIVE OVERLOOK
TO THE OTTOMAN FOUNTAINS

Dr. Fatma SEDES

Osmanlı dönemine ait çeşmelerin en belirgin özelliği, bir hazne, kemerli bir niş içinde genellikle mermer ayna taşı, bunun iki yanında taşa oyulmuş yuvaları, bazen nişin üstünde, genellikle niş kemeri altında bulunan kitabe, çeşme sularının toplandığı bir tekne-kurna, kurnanın her iki yanında testi koyma setlerinden oluşmaktadır.

XVI. yy. çeşmeleri, genellikle XV. yy çeşmelerine benzer biçim ve biçimde genellikle küfeki taşından inşa edilmiş, sade bir biçim ve biçem taşımaktadır. XVI. yy. ikinci yarısında ayna taşlarına selvi, sümbül, palmet, lale, karanfil, yasemin gibi dönemin diğer yapılarında da rastlanan bitkisel bezemeler görülmektedir. Bazı örneklerde kemerli nişin ortasına, bazılarında ise kemer üstüne, yan köşelere simetrik biçimde gülbezekler yerleştirilmiştir (Eyüp Şah Sultan Çeşmesi-1551). Bazen de çeşme yüzeyi, sekilerin hizasından çepeçevre bir silme ile çerçevelenmiştir. Yolların köşebaşlarında yapılan çeşmelerin, dönemeçte belli bir yüksekliğe kadar pahlanmıştır.

One of the most apparent features of the fountains of the ottoman era is that they are made of a basin, generally a marble ornamental slab inside a niche with an arch, nests with engraved Stones at the two sides of that ornamental slab, an epitaph put sometimes on and generally under the arch of the niche, a receptacle in which the water coming from the fountain is collected and places to place the jug on both sides of the receptacle.

Fountains of the XVI. Century have generally been designed with a style similar to those of the XV. Century and they have a simple form and style. Plant decorations in the form of cypress, jazinth, dalmates, carnation and jasmín, which are also seen in other buildings of that time, are seen in the ornamental slabs in the second half of the XVI. Century. In some fountains symmetrical rosaces at the side corners are placed sometimes in the middle of and sometimes on the niche with an arch (Eyüp Shah Sultan Fountain -1551).

çeşmeler

Buldukları yere göre genellikle tek yüzlü duvar çeşmesi veya köşe çeşmesi tipinde olan bu çeşmeler çoklukla tarihsel yarımada-suriçi'nde yer almaktadır. Çoğu zaman sultan, sadrazam, valide sultan, paşa ve diğer devlet ileri gelenleri Osmanlı sanatında, sosyo-kültürel yaşamında ve mimarisinde belirgin yer tutan çeşmeler yaptırmışlardır. Bu çeşmeler döneminin Miri Sular gibi değişik isimler altında sınıflanan sularından kaynaklarını almakta idiler. Bazen kamuya açık şehir meydanlarında, bulunduğu mekânları şekillendiren külliyelerinin bir parçası, bazan da salon çeşmeleri gibi özel hacimleri bezeyen, döneminin mimari biçimini ve özelliklerini taşıyan yapıtlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

XVI. yy'da çoğu zaman konutlara su vermek yerine, mahal- le çeşmelerine su götürmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu planlama mahallelerin, cumbalı ahşap evleri, çıkmaz sokakları, organik yolları kadar çeşmelerin de mahalleyi şekillendiren vazgeçilmez unsurlar olmasına yol açmıştır. Kendiliğinden sokakların açıldığı "cami meydanı, kıraathane-çınaraltı üçgeninin tamamlayıcı ögesi çeşme başları" diğer şehirlerde olduğu gibi İstanbul'da da birer küçük sosyal buluşma alanıdır.

Suyu bol bir şehir olmayan İstanbul'un, XVI.da ve daha sonra su yollarının yenilenmesi ve geliştirilmesi ile bu görüş değişmiş, evlere kadar su götürülmesi gerçekleştirilmiştir. Konak, yalı ve köşklere künklerle, padişahın izniyle getirilen mülk suları dışında halkın büyük çoğunluğu tüm su ihtiyacını bahçesindeki dolap, su kuyusu gibi yer altı sularından veya sarnıçlardaki toplama sudan ya da mahalle çeşmesinden temin ederdi. İstanbul halkının temel gereksinimlerinden en önemlisini karşılayan çeşmeler, mahallelinin kullanımına ve sakalara ait olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Atlı sakaların mahalle çeşmelerinden su almaları yasaklanmasına rağmen, kimi zaman bu yasağa uyulmadığından, bazen da atlı sakalarla arkalıkla su taşıyan sakaların aynı çeşmeden su almaları yüzünden sıklıkla anlaşmazlıkların çıktığı tarihsel belgelerde görülür. Bu yüzden kimi çeşme kitabelerinde çeşmeyi yaptıran sakaların çeşmeden su alamayacakları emredilmiştir. Halkın su gereksinimini karşılayan çeşmeler, suyun kaynağı açısından ikiye ayrılır:

- 1) Özel kişilerin sahibi olduğu, özel kaynaklardan (Vakıf Suları, Mülk Suları) yararlanan çeşmeler,
- 2) Hassa Suları veya Mir-i Sular olarak anılan, bütçesini devletin üstlendiği şehir şebekesinden yararlanan çeşmeler.

fountains

Sometimes the surface of the fountain is all around surrounded with a moulding from the level of the berm. The fountains which have been built at the corners of the roads have been bevelled up to a definite height. Majority of these these fountains which are generally in the form of a single faced wall fountain or corner fountain depending on their location are generally situated in the historical walled city. Mostly the sultan, Grand visier, sultana, pashas and other notables of the ottoman state had fountains built which occupy an important place in the ottoman art, socio-cultural life and architecture. These fountains had their source in the public waters which had been classified under different names. The fountains were structures which reflected the architectural style and characteristics of the relevant period and as such were sometimes a part of the squares at which they were located or of the social complexes which have shapened the spaces in which they were located, or sometimes decorated the private spaces as, for example, in the case of a fountain of a hall.

It has been understood that during the XVI. Century it was preferred to supply water to the fountains of the quarters instead of residences. This has led fountains to become one of the indispensable elements that shapen the quarters like houses with a bay window, dead end streets and organic roads. Site of the fountains, which is a complementary part of the triangle of mosque squares, to which the streets in the vicinity lead, coffee houses and sycamores have been small places of social gatheting in İstanbul as in other cities.

This point of view has later changed in İstanbul, which hasn't abundant resources of water, parallel to the renewal and development of watercourses and it was made possible to bring water up to the residences. Apart from public waters which had brought to the mansions, waterside residences and kiosks through pipes with the permission of the sultan majority of the people supplied the water they needed from underground waters like the wells in their garden or the water collected in the cisterns or the water of the fountain of their quarter. The fountains which met one of the most vital needs of the inhabitants of İstanbul were seperated into two types, namely those allocated for the use of the inhabitants of the quarter and those which were usable by the general public. Although it was forbidden for the horsed gaffers to get water from the fountains in the quarter, it has been historically documented that quarrels were occuring in this respect frequently sometimes just because of the violation of that prohibition and sometimes because the horsed gaffers and the gaffers with a backboard were getting water from the same fountain. For that reason, the epithaps of some fountains includes an order which prohibits the gaffers to use the fountain. The fountains which met the need of people for water are seperated into two in respect of the source of water.

- 1) Fountains making use of private sources owned by private persons (waters of the charity foundations etc.)
- 2) Fountains which make use of the city water network, which are called public waters and the budget of which is supplied by the state.

- Yüzyıllara göre yapı malzemesi, biçim ve üslup açısından değişimler gösteren çeşmelerin ana şeması;
- “Suyun depo edildiği, erken dönemlerde çeşme mimarisini etkileyen hazne (Kadırga Esmâ Sultan, Yeşilköy Abdülmecid Han çeşmelerinde olduğu gibi kimi örneklerde bu kısmın üzeri namazgâh olarak kullanılmıştır),
 - Üzerinde daima akan (salma) veya kesilebilen (burma) muslukların yer aldığı, genellikle ait olduğu dönemin mimari modasına uygun süslemelerle bezeli ve çoğunlukla kemerli bir niş içinde bulunan musluk taşı-ayna taşı.
 - Musluk-ayna taşı üzerinde çeşmeyi yaptıran kişinin, kimi zaman suyun cinsinin, çeşmenin yapılış tarihinin, manilerin belirtildiği kitabe,
 - Musluktan akan suların toplanıp aktığı tekne ve teknenin iki tarafında oturma sekilerinden oluşmaktadır.”

The main schema of the fountains which have underwent alterations during the course of centuries:

- *Basin of the fountain where water is stored and have influenced the fountain architecture in early periods (Top of that part has been used as a prayer rug in some examples as Esmâ Sultan fountain in Kadırga and Abdülmecid Khan fountain in Yeşilköy)*
- *Sink – ornamental slab which is usually placed inside a niche with an arch, on which a tap with a constantly flowing water and a tap from which water flow can be cut off are placed and which generally decorated with ornamentations that reflect the dominant architectural fashion of their period.*
- *The inscription which contains information such as the name of the person who had the fountain built, sometimes the type of water and the date of the construction of the fountain.*
- *The receptacle in which the waters pouring down the tap are collected and the sitting berms in both sides of the receptacle.*

Bu bölümler yüzyıllara göre değişen mimari biçimler, şehircilik anlayışı ve estetik anlayışa göre değişmişlerdir. Zaman zaman sütun biçiminde (Çengelköy Ahmet Ağa Çeşmesi, 1854) başka dönemlerde rastlamadığımız çeşmeler yapılırken bazabir yapı cephesi gibi tasarlanmış, kent silüetine katkıda bulunan çeşmeler (Yıldız Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmeleri) tasarlanmıştır. Osmanlı mimarlığında Batılı etkilerin görülmesi ile birlikte; ticari ve sosyal hayatın yoğun olduğu, şehircilik açısından önemli vista noktaları oluşturan, çoğunlukla külliyelerin yanında oluşmuş/oluşturulmuş meydanlara ya da tören alanı olarak önemi bulunan meydanlara/alanlara yapılmış; Batılı mimari modalara göre düzenlenmiş cepheleri Batılı benzerler ile yarışan; Osmanlı mimarlığının çağdaşlığının dolayısı ile gücünün mimari alandaki göstergesi (Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümayun önündeki ve Üsküdar'daki III. Ahmed Çeşmeleri, Tophane II. Mahmud Çeşmesi, Maçka Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi), bazen da şehri oluşturan yapı toplulukları olan/külliyelerin birer parçası olarak, cephelere görkem veren İstanbul çeşmeleri Osmanlı Devleti'nin mimarlık tarihindeki yerlerini almışlardır.

Çeşmelerin yüzyıllar içindeki, kullanılan malzeme, biçim ve biçim değişimlerine paralel olarak; XV. – XVI. – XVII. yy'lardaki klasik kemer içinde iddiasız bir ayna/musluk taşı, kitabe, tekne-sekileri ve su haznesinden oluşan cephe oluşumunun XVIII. yy'da yerini, çeşitli dekoratif kemerlerin içinde güller,yaseminler, laleler, sümbüller, vazoda çiçekler, tabakta meyvelerle süslenmiş, Barok istiridy kabuğu biçimindeki kemer içi süslemelere haiz, kitabe yeri cephe içinde bir eleman oluşturan, üzerinde eğrisel saçaklar bulunan cephe dizaynına yer vermesidir. XVIII. yy'la birlikte çeşme mimarisinde görülen diğer değişiklikler; ilk örneklerine XVII. yy'da (Hatice Turhan Valide Sultan Çeşmesi ve Sebili, 1663) rastlanan sebil ve çeşmelerin birlikte tasarlandığı oluşumlar görülmektedir., Yapı olarak küçük köşk şeklindeki meydan çeşmeleri (Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümayun önündeki III. Ahmed Çeşmesi vb) nin yerlerini almaya başlanmıştır. XIX. yy'da ise teknik gelişmeler sonucu çeşmelerin su haznesi gibi artık gerekli olmayan bölümlerinin bulunmadığı örnekler ve yapı cephesi gibi tasarlanmış örnekler görülmektedir.

Erken devirlerde sürekli su akan lüleli çeşmeler çoğunlukta idi. Kanuni döneminde ise Kırkçeşme Su Yolları'nın yapımı esnasında burma lülelerin yani muslukların konulması ile sokaklar pis görüntüden kurtarılmış ve suların israfının önüne geçilmiştir.

Hicaz'a giden Sürre-i Hümayûn-Sürre Alayı'nın, ordunun ve hac kervanlarının duraklarına göre Ayrılık Çeşmesi (Sürre-i Hümayûn'la hassa gidenleri, sefere çıkan orduyu veya kervan-

The parts of the fountains described above have underwent changes parallel to the architectural styles, understanding of urban planning and aesthetics within the course of centuries. From time to time fountains in the form of colusms have been built (Ahmet Ağa fountain in Çengelköy, 1854) which have no examples in other periods and sometimes fountains have been designed in the form of the façade of a building and these fountains have contributed to the silhouette of the city (Bezmiâlem Valide Sultan Fountain in Yıldız). The fountains of İstanbul have been built at the squares and ceremony areas, which are mostly located near the social complexes and have gained importance as meeting points for commercial and social activities parallel to the increasing effect of the western civilisation, their façades, which have been designed according to the western models, compete with their precedents in the west and they are the indicator of the modernity and consequence strength of the ottoman architecture (like III. Ahmet fountain in front of Topkapı Palace and in Üsküdar, II. Mahnut fountain in Tophane, Bezmiâlem Valide Sultan Fountain in Maçka). Some of the fountains of İstanbul give a magnificient atmosphere to the façades as part of the social complexes of buildings. All these fountains have taken their place in the history of architecture of the ottoman state.

Parallel to the changes in the material used, form and style throughout century, the façade of the fountains which was simply formed by an unassertive ornamental slab, sink inscription, receptacle- berm and water tank in XVI-XVII. Centuries has been replacd by a design of facades which are ornamented with roses, jasmins, tulips, jacinths, flowers in vase and fruits in plates inside various decorative archs, have arch decorations in the form of a oyster shell, the place of the inscription in which is a specific and separate element and on which there are curvilinear eaves.

As other changes which have been observed in the fountain architecture together with the advent ofXVIII we may cite the formations in which bubblers and fountains have been designed together the first examples of which may be seen in the XVII. Century (like the fountain and bubbler ofHatice Turhan Valide Sultan, 1663). Another change is the appearance of fountains in the form of small kiosks in the squares of the city (like III. Ahmet fountain in front of the Sultan's Door in Topkapı Palace. In the XIX. Century we see examples of fountain of which have some parts, which are no more necessary as a result of the technical developments, like no water tanks have disappeared and other examples of fountain which have been designed in the form of the façade of a building.

During the early stages the majority of the fountains were the ones with nozzles which had a constant flow of water while the waste of water and the dirty appearance of the streets was prevented by the installation of twirling taps during the construction of

larla kentten ayrılanları yakınları buraya kadar uğurlayıp bu noktadan ayrıldıkları için), Selâmi Çeşme (kentten ayrılanların/kente girenlerin durakladığı ve kenti selamladığı/selamlandığı ilk/son durak noktası olduğu için), kim zaman bulunduğu bölgenin özelliğine göre Bostancı Çeşmesi (şehre giriş ve çıkışları kontrol eden Bostancıbaşı'nın bulunduğu noktada olduğu için) kimi zaman da iki veya daha çok yüzünden su aktığı için biçimine göre Çatalçeşme gibi isimler alan Osmanlı dönemi İstanbul Çeşmeleri, yapıldıkları yerlere ve yapılaşma amaçlarına dayanarak sınıflandırılmıştır:

- Duvar Çeşmeleri
- Köşe Çeşmeleri
- Meydan Çeşmeleri
- Sebillerle Birlikte Tasarlanan Çeşmeler
- Namazgâh Çeşmeleri
- Ev çeşmeleri
- Salon çeşmeleri
- Sürre-i Humayun Çeşmeleri
- Cami çeşmeleri

Bugün ne yazık ki bu çeşmelerin çoğu harap olmuş, bir bölümü de yanlış restorasyon uygulamalarına kurban verilmiştir.

Kırkçeşme Watercourses during the era of the Sultan Suleiman the magnificent. The fountains of the İstanbul in the ottoman era have been given different names depending on their different features: For example the fountain named Separation takes its names from the fact that family members and close friends of the soldiers who go on a cruise or people who leave the city with caravans said goodbye to them at the location of the fountain, The Fountain of Greet takes its name from the fact that it is the first/last stop point for the people who enter and level the city and the fountain of the vegetable gardener takes its name from the fact that it is located at the point at which, the chief vegetable gardener who controls the people who enter and leave the city, is positioned. Fountains of İstanbul have been classified below according to their place of construction and purpose of construction:

- Wall fountains
- Corner fountains
- Square fountains
- Fountains designed together with bubblers
- Fountains used as a prayer rug
- House fountains
- Saloon fountains
- Mosque fountains

Unfortunately most of these fountains have been ruined today and some of them have been the victim of wrong restorations.

KAYNAK

PİLEHVARİAN, N.K, URFALIOĞLU N., YAZICIOĞLU L.,
Osmanlı Başkentinde Çeşmeler, İstanbul 2000.
ThelifeByHulik.blogspot.com
SEDES, F. Bayrampaşa Ferhat Paşa Çeşmesi, İstanbul 2001

BIBLIOGRAPHY

Pilehvarian N.K. Urfalıoğlu, N. Yazıcıoğlu L.,
Fountains in the ottoman capital, İstanbul 2000.
The life by Hulik.blogspot.com
Sedes, Fipronil: Bayrampaşa Ferhat Paşa Fountain – İstanbul, 2001).